

UDK:410:94(045)

Ra'no CHORIYEVA,

Qarshi davlat universiteti magistranti

E-mail: choreyev@gmail.com

QarDU professori X.Jabborov taqrizi asosida

SALOHIDDIN TOSHKANDIYNING "TEMURNOMA" ASARI LEKSIKASINING O'RGANILISH TARIXIDAN

Аннотация

Maqolada Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarining adabiyotshunoslik, tarixshunoslik, folklorshunoslik va tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilishi tahlil qilingan. Xususan, Poyon Ravshanovning asarni nashrga tayyorlashdagi hissasi, shuningdek, Ilhom Sayitqulov, Nilufar Mo'minova va Manzura Asqarova kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, "Temurnoma" ning kelgusida yana qaysi jihatdan o'rganilishi kerakligi haqida ilmiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Temurnoma, temuriylar davri, tadqiqotlar, antroponimlar, lingvomadaniy birliklar.

FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF THE LEXICAN LEXICAN OF SALAHIDDIN TASHKANDI'S "TEMURNAMA"

Annotation

The article analyzes the study of Salohiddin Toshkandi's "Temurnoma" from the point of view of literary studies, historiography, folklore studies and linguistics. In particular, the contribution of Poyon Ravshanov to the preparation of the work for publication is highlighted, as well as the scientific research of such scientists as Ilhom Sayitkulov, Nilufar Muminova and Manzura Askarova. The research shows that the work has historical and artistic features and has an excellent compositional structure. In addition, the lexical-semantic properties of anthroponymic units in "Temurnoma" are also considered, emphasizing their importance in reflecting the cultural and social life of the society of the Timurid era. Also, scientific conclusions are presented on what other aspects of "Temurnoma" should be studied in the future.

Key words: Temurnoma, Timurid era, research, anthroponyms, linguistic and cultural units.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ «ТЕМУРНАМА» САЛАХИДИНА ТАШКАНДИ

Аннотация

В статье анализируется изучение «Темурнаме» Салохиддина Ташканди с позиций литературоведения, историографии, фольклористики и языкознания. В частности, был отмечен вклад Поёна Равшанова в подготовку произведения к публикации, а также научные исследования таких учёных, как Ильхом Сайиткулов, Нилюфар Муминова, Манзура Аскарова. Также представлены научные выводы о том, какие аспекты «Темурнама» следует изучать в будущем.

Ключевые слова: Темур-нама, период Тимуридов, исследования, антропонимы, лингвистические и культурные единицы.

Kirish. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asari o'zbek tarixshunosligi, adabiyotshunosligi, tilshunosligi uchun muhim manba hisoblanadi. Asar temuriylar davri tarixi, adabiy va ijtimoiy hayot, til tarixi haqida g'oyatda qimmatli ma'lumotlarga ega. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni o'zbek tarixshunosligi, folklorshunosligi va tilshunosligi nuqtai nazaridan shartli ravishda quyidagicha guruhlash mumkin.

1. "Temurnoma" asarini o'rganishda P. Ravshanovning xizmatlari.

"Temurnoma" asari haqida so'z ketganda, asarining topilishida va xalqimizga eski o'zbek yozuvidan hozirgi o'zbek tiliga o'girib nashr ettirishda adabiyotshunos va temurshunos Poyon Ravshanov xizmatlarini alohida ta'kidlash lozim. P. Ravshanovning qayd etishicha, "Bu kitob Toshkentda, Ilin bosmaxonasida 1327-hijriyda, milodiy hisob bilan 1966-yilda chop etilgan. Tosh bosma nashrlarning nusxalari nihoyatda kam bo'lgani ma'lum. Shunga qaramay, bu asar sohiblari uni ne azob-uqubatlar bilan saqlaganlar" [5].

P. Ravshanovning xizmatlarini akademik A. Qayumov yuksak baholagan va o'zining "Amir Temur qissalari" asarida "Temurnoma" xususida quyidagi fikrlarini aytadi: "kitobga Poyon Ravshanov mazmundor va nisbatan mufassal so'zboshi yozgan, yana asarda uchraydigan notanish so'zlarga lug'at ham tuzib ilova qilgan" [4]. Asarga yozilgan so'z boshida P. Ravshanov "Temurnoma"ning bizgacha kimlar tomonidan yetkazilgani haqida qimmatli ma'lumotlar keltiradi:

"Kitob nohiyasi firqa qo'mitasining birinchi kotibi Abdurahmon Ashurov, Shahrisabz nohiyasi ijroqo'mining raisi G'uzor Mamatov, shu nohiyadagi "O'zkompartiya XX syezdi" sovxozining direktori Jalil Ro'ziyev, Qashqadaryo viloyat

madaniyat boshqarmasining boshlig'i Ziyodulla Begimqulovlarga osori atiqalarni izlab topish yo'lidagi fidoyiliklari uchun sidqidildan minnatdorchilik izhor etamiz. "Temurnoma"ni ko'z qorachig'idek asragan, uni farzandlariga komil ishonch bilan qoldirib ketgan Shahrisabz nohiyasining Eski Chorshanba qishlog'i fuqarosi, marhum Kattaxon eshon ruhini xushnudlik bilan yod etamiz. Asarni yer-u ko'kka ishonmay, avaylab saqlagan, bugun esa avlodlar bahramand bo'lsin deb, keng fe'llik bilan uni bizga taqdim etgan muhtaram G'ulomxon Kattaxon o'g'liga samimiy tashakkurimizni bayon etishdan baxtiyormiz" [5].

Poyon Ravshanov asar so'zboshida Amir Temur shaxsi haqidagi o'z fikrlarini bayon etadi. "Biz Amir Temur shaxsi haqida so'z yuritib, uni yo'lto'sarlikda, qaroqchilikda, johillikda ayblovchi olimlar, adiblar, arboblari bilan munozara qildik. Hozirga qadar bu olimlari arboblarning fikrlari aniq misollar dalillangan emas. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" si bu da'volarni inkor etish uchun ataylab yozilgandek. "Temurnoma" ko'p jihatdan, ayniqsa, qamrovi e'tibori bilan "Boburnoma ga, "Qissas -ul- anbiyo "ga yaqin turadi. "Qissas -ul- anbiyo"da payg'ambarlik va oddiy insonlik nechog'lik qo'shilib, uyg'unlashib talqin etilgan bo'lsa "Temurnoma" da ham shu holni ko'ramiz" [5]. Poyon Ravshanov tomonidan nashrga tayyorlangan "Temurnoma" asari 1991-yil Toshkentda "Cho'lpon" nashriyotida chop etildi.

2. O'zbek folklorshunosligida olib borilgan tadqiqotlar.

O'zbek folklorshunosligida "Temurnoma" asari Ilhom Sayitqulov tomonidan tadqiq etildi. Uning "O'zbek xalq tarixiy nasrida epik syujet va obraz evolyutsiyasi" doktorlik dissertatsiyasida "Temurnoma" ning janr xususiyatlari, kompozitsion qurilishi, bayon shakllari va obrazlar tavsifi va

evolyutsiyasi haqida fikr yuritilgan. Dissertatsiyaning "Temurnoma" sujeti va obrazlar tizimi nomli 2-bobida muallif asar haqida quyidagi ilmiy xulosalarga keladi: asar qirq olti bob (doston)dan iborat bo'lib, ularning o'ttiz ikkitasida bevosita Sohibqiron ishtirok etsa, o'n ikki bob (doston)ida voqealar bilvosita Amir Temur bilan bog'lanadi. "Temurnoma"da Amir Temur faoliyati bilan bog'liq sujet liniyasi asarning asosini tashkil qilib, ular xalq tasavvuridagi sohibqironlik tizimi xossalarini ko'rsatishga xizmat qiladi. Temurnoma"da Sohibqiron obrazi bilan parallel ravishda bir yuz qirq uch nafar tarixiy va to'qima obrazlarga murojaat etilgan. Bu obrazlar Amir Temur timsoli atrofida birlashib, Sohibqiron xarakterini yoritishda muhim o'rin tutadi [3].

3.O'zbek tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlar.

O'zbek tilshunosligida ham "Temurnoma" asarining lingvistik xususiyatlarini o'rganish borasida bir necha tadqiqotlar mavjud.

Nilufar Mo'minovaning "Temuriylar davri antroponomiyasining leksik-semantik xususiyatlari" nomli nomzodlik dissertatsiyasi Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarining lisoniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Dissertatsiyaning 2- va 3-boblarida "Temurnoma"dagi antroponimik birliklarning tasnifi, leksik-semantik xususiyatlari va tarixiy -etimologik qatlamlari tahlil qilingan. Nilufar Mo'minovaning ushbu tadqiqot ishi til tarixi va xalq tarixini o'rganishda muhim manba, shuningdek ushbu tadqiqotda "Temurnoma" asari antroponimlari ilk bor o'rganish obyekti bo'lib xizmat qilgan. Asar ustidagi izlanishlar davomida Nilufar Mo'minova quyidagi ilmiy xulosalarga kelgan: "Temurnoma" asaridagi antroponimik birliklar bo'yicha kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, kartotekalashtirilgan va shu asosda tadqiqotga ilova qilingan lug'atda asarda kishi nomlari 500 dan ortiq emas, balki asarda 443 nafar kishi ismlari, ya'ni 423 ta erkaklar, 20 ta xotin-qizlar ismlari zikr etilganligini ko'rsatdi. Ular diniy, badiiy, real ismlar, ya'ni temuriylar, mo'g'ul va turli hukmdorlar, Amir Temur safdoshlari, payg'ambarlar, ijodkor va diniy ulamolalar, xotin-qizlar ismlaridir. Temurnoma"dagi antroponimlarning fors-tojikcha qatlami o'ziga xos ma'no qirralariga egadir. Fors-tojikcha o'zlashma ismlarning bir guruhi go'zallik, ko'rkamlilik tushunchasi bilan bog'liq: Gavharshod begim (gavhardek bebaho, go'zal), Shahribonu begim (ayollarning eng yaxshisi), Mehrangiz (suyukli, yokimtoy), Sulton Nigor xonim (go'zal,chiroyli). Asarda qo'llangan fors-tojikcha ismlar qatlamida: fors-tojikcha+fors tojikcha, fors-tojikcha + fors-tojikcha + o'zbekcha, fors-tojikcha + arabcha + fors + tojikcha, arabcha + fors-tojikcha +fors + tojikcha kabi yasallishlar ko'plab uchraydi. Bu holat Amir Temur va Temuriylar davrida fors-tojik tilida uchraydigan antroponimlar anchayin urf bo'lganligidan dalolat beradi [2].

Ushbu dissertatsiya nafaqat tilshunoslar, balki tarixchilar, madaniyatshunoslar uchun ham qimmatli manba bo'lib, Amir

Temur davrining til, madaniyat va tarixiy jarayonlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Toshkandiyning "Temurnoma" asariga oid yana bir lingvistik tadqiqot Manzura Asqarovaning "Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarining lingvomadaniy tadqiqi" doktorlik dissertatsiyasidir. Bu tadqiqotda birinchilardan bo'lib "Temurnoma"dagi lingvomadaniy birliklar: muqobilisiz leksik birliklar, realiyalar, o'xshatishlar, paremiologik birliklar, iboralar, antroponimik birliklar, nutqiy etiket va pretsedent birliklar tahlilga tortilgan. Dissertatsiya davomida muallif tomonidan quyidagi ilmiy xulosalarga kelinadi: Asarda ko'plab realiyalar jamlangan bo'lib, mazkur birliklar turkiy xalqlaridagina kuzatiladi. Ularning etnografik jihatlar O'rta Osiyo xalqlari etnografiyasida mushtaraklik kasb etsa-da, realiyalarning ayrimlarining nomlanishi muayyan individuallikka ega. Asar matnidagi o'xshatishlar tahlilidan shu ma'lum bo'ldiki, o'xshatishlar, xoh an'anaviy, xoh individual bo'lsin, xalqning turmush-tarzi, orzu-umidlari, ishonch-e'tiqodlari, diniy e'tiqodi bilan bog'liq ravishda o'ziga xos doiraga ega bo'ladi. Mazkur lingvistik doira boshqa madaniyatlar bilan bo'lgan farqlarni yuzaga keltiradi.

"Temurnoma" asari matnida faol qo'llangan mifonimlar, etnonimlar, takrorlar, sintaktik figuralar, o'xshatishlar, evfemizmlar, pretsedent birliklar, etalonlar, gender stereotiplari, nutqiy etiketlar alohida tadqiqot obyekti sifatida monografik tarzda o'rganilishi maqsadga muvofiqdir [1].

Dissertatsiyaning 3-bobida "Temurnoma" asarining genderolingvistik xususiyatlari tahlil qilinishi gender munosabatlari uzoq o'tmishga borib taqalishini ko'rsatib beradi. Ishda turg'un gender stereotiplari asosida "Temurnoma"dagi erkaklik va ayollik stereotiplari tashqi ko'rinish, muomala munosabati va xarakter xususiyatlari bo'yicha tahlil qilinadi. Ushbu dissertatsiya lingvomadaniyatshunoslik uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi, u orqali temuriylar davri madaniyatini yaqqol ko'rish mumkin.

Umuman olganda, "Temurnoma" asarining ilmiy jihatdan o'rganilishi temuriylar davri hayotini va Amir Temurning merosini, shuningdek, o'zbek tilining tarixiy rivojlanishini anglashda zaruriy ahamiyatga ega bo'lib, uni tadqiq qilish keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim yo'nalishlarni ochib beradi. Asarning leksik tarkibi keng ko'lamli tadqiqotlarni talab etadi. Ayniqsa, asar leksikasining semantik, uslubiy va funksional jihatlarining tadqiqi asarning lingvistik va tarixiy ahamiyatini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, "Temurnoma" asarini tarixiy jihatdan o'rganish bilan birga lingvistik jihatdan ham tahlil qilish lozim. Asarning lingvistik tadqiqi o'sha davr tili va uslubini, o'zbek tilining rivojlanish bosqichini, tarixiy leksikani aniqlashda qo'l keladi, shuningdek, asar leksikasi temuriylar davri jamiyatining madaniy, ijtimoiy, siyosiy hayoti haqida Amir Temur va uning davri kishilarining tafakkur tarzi haqida ma'lumot beradi.

ADABIYOTLAR

1. Asqarova M. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarining lingvomadaniy tadqiqi: Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori (Phd) diss. avtoref.-Namangan, 2024.
2. Mo'minova N. Temuriylar davri antroponomiyasining leksik-semantik xususiyatlari: Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori (Phd) diss. -Qarshi, 2021.
3. Sayitqulov I. O'zbek xalq tarixiy nasrida epik sujet va obraz evolyutsiyasi: Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori (Phd) diss. - Toshkent, 2020.
4. Qayumov A. Amir Temur qissalari. -Toshkent: Yozuvchi, 1996
5. Temurnoma. Amir Temur jangnomasi. (Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at muallifi Poyon Ravshanov) -Toshkent: Cho'lpon nashriyoti, 1991.